

Перемінився чоловік

Томас Гарді

Новела

Переклад: Олександр Мокровольський

I

Той, кому випало незгірш дійових осіб цього оповідання знати їхню історію, живе під самою Горою (так називалася ця частина містечка), у старому добротному будинку, що вирізнявся з-поміж сусідських еркером на другому поверсі, звідки проглядалась уся Горішня вулиця в обох напрямках, і в західному, окрім усього іншого, можна було бачити Лорин дім, кінець Таун-авеню близьенько, зовсім поруч (це там витівалися ті химерні штуки, про які далі мова), узвіз Порт-Бріді-роуд і поворот, що вів до кавалерійських казарм, де квартирував капітан. А глянеш, було, на схід із тієї вигідної башточки, і бачиш, як далеко, аж на долину тягнуться, маліючи, два ряди будинків, поки зливаються з дорогою. Біла стрічка дороги за чверть милі щезала за Греевим мостом, щоб виринути далі незліченними сільськими поворотами, сором'язливими холодками та безлюдними узвозами — то нагору, то наниз хвилями, — і так цілих сто двадцять миль, аж поки вибігла до Гайд-Парку і гладенькою поверхнею лагідно стелилася під ноги клопіткому великому світові.

До вже згаданих казарм прибув нещодавно ***ський гусарський, новий у цій місцевості полк. Ще чи хто з городян устиг познайомитися з тими гусарами, а вже місто облетіла чутка, які то хвацькі хлопці та який у них чудовий оркестр. Чогось у місті давно не було кавалеристів, а коли й стояли там війська, то все якісь інші частини, отже всяк, навіть миршавий мебляр, що в нього одружені солдати брали напрокат столи й стільці, пишався, почувши новину про хвацькість отих гусарів.

У ті часи гусарські полки ще носили через ліве плече ту вабливу прикрасу — оздоблений лямівкою плащик, який вільно звисав позаду, неначе підбите крило птаха, і називалася та річ ментик, хоча самі гусари поміж себе казали на неї "заплічник". Просто диво, як той ментик додавав їм мальовничості в жіночих очах, та й, ніде правди діти, в очах чоловіків теж.

Городянин, який жив у будинку з еркером, майже цілоденно висиджував у тому закапелку — адже він був каліка, і час йому тягся нестерпно довго, коли він не цікавився постійно тим, що діялося надворі. Минув, може, тиждень після прибуття гусарів, і от якось до слуху долинув крик — то перегукувалися внизу на вулиці два школярі.

— Чи ти чув новину про гусарів? За ними ходить привид! Уже не один рік блукає за ними, і ніде нема їм спокою.

Полк із привидом! Це була новина хоч для кого — не тільки для каліки. І чоловік з еркера подумав, що, певне, в цьому гусарському полку є неабиякі зухи.

Якогось вечора йому довелося чаювати з капітаном Момбрі в одному товаристві,

куди він прибув у кріслі на коліщатах, — це був один з тих небагатьох виходів, які йому дозволяв робити стан його здоров'я. Момбрі виявився вродливим чоловіком років двадцяти восьми чи тридцяти з привабливою лукавинкою в манерах, за яку його, напевне, обожнювали молоді красуні. Великі чорні очі, які осявали бліде обличчя, лукавством аж іскрилися, і такі вони були мінливі, що, мабуть, могли б незгірш і смутком чи задумою світитися, аби тільки він того захотів.

Стара глуха пані, що була там, взяла та й недовго думавши спитала капітана Момбрі:

— Що це ми чуємо? Кажуть, за вашим полком ходить привид!

Капітанове обличчя прибрало поважний, ба навіть сумний, заклопотаний вираз.

— Так, — відказав він, — це щира правда.

Молодші дами заусміхались, але, побачивши, який він серйозний, і собі споважніли.

— Справді? — перепитала стара пані.

— Так. Ми, звісно, намагаємось не дуже про це всім розказувати.

— Ні, ні, що ви! Але той привид — як же це?

— Ну, воно — так я його назву — ходить за нами. Хоч би де ми квартирували — у селі чи в місті, за кордоном чи вдома, — все одно.

— А чому, як ви думаєте?

— Гм, — капітан заговорив тихіше. — Мабуть, хтось із нашого полку вчинив колись давно якийсь злочин, — так ми гадаємо.

— Матінко! Як страшно, як дивно...

— Але, я ж кажу, ми про це не дуже...

— Ні, ні!

Коли гусар пішов, одна юна леді, якій уже давно язик свербів, не втерпіла, спитала, чи хто з городян бачив того привида.

Адвокатів син, який завжди знав найсвіжіші новини, сказав, що, хоча привида рідко хто бачив окрім самих гусарів, не один житель їхнього міста вже налякався, спостерігши ту прояву. Здебільшого являлася вона глупої ночі серед дерев, якими була густо обсаджена вулиця, що вела до казарм. Була мара футів десять на зріст, зуби її дрібно цокотіли, наче вишкірені зуби кістяка, і чути було, як скреготали стегнові кістки в суглобах.

У найтемніші ночі тієї зими щось відповідне цьому веселому описові не на жарт лякало декого боязкого, і цим ділом почала цікавитися поліція. Тоді мало-помалу ті з'яви порідшали, і хлопці з полку вдячно казали, що тільки в Кастербріджі відіткнули вони від привиддя, яке докучало їм роками.

Ця гра в привида була найневинніша з витівок, якими тішилися юні розумники, що жили біля центру містечка в замшілому будинку з червоної цегли, з літерами "W. D." і широкою стрілою на наріжному камені. Люди гомоніли про куди гірші забавки, пов'язані з коханням, вином, картами, парі, хоч, безперечно, і прибріхували при цьому — коли більше, коли менше. Що гусари, і капітан Момбрі в тому числі, принесли гіркі

сльози багатьом дівчатам містечка й довколишніх сіл, про це й говорити годі, і то дарма, що розваги молодих чоловіків здавалися багато зухвалішими в цьому старосвітському куточку, аніж якби все те діялось у великому сучасному місті.

II

Регулярно раз на тиждень гусари виїжджали в маршовому порядку.

Якось вони верталися через містечко після одного такого походу, романтичні ментики лопотіли на лагідному південно-західному вітрі за плечима в кожного верхівця, і капітан Момбрі глянув угору на еркер. Він і той, хто сидів там за книжкою, кивнули один одному головою. Читач і його приятелька, що була з ним в еркері, невідривно стежили за гусарами, як ті їхали вулицею, але ось полк порівнявся з будинком, де жила Лора, і сама юна леді вийшла на балкон.

— Я чула, що вони заручені, — озвалася приятелька.

— Хто — Момбрі й Лора? Так швидко?

— Атож.

— Він ніколи не одружиться. Не одну дівчину згадують у зв'язку з його ім'ям. Жаль мені Лори.

— О, та жаліти й не треба. Вони чудова пара.

— Вона просто ще одна в нього.

— Вона ще одна, та не просто ще одна. Лора вже не раз обводила його кругом пальця. Вона-бо народжена для гри серцями і зуміла його ж хитрощами та його й перехитрувати. Як є в місті жінка, що свого не загубить і вийде за нього, то це вона, Лора.

Як виявилось згодом, це була правда. Такий був природний нахил у дівчини, що вона зразу серцем і душею перейнялася військовою романтикою, яка ввижалася їй в маршрутах і характерах тих солдатів, котрі трапили перед її очі.

Ще від раннього її дівочтва жоден цивільний, хоч який багатонадійний, не міг здобути її увагу, коли поблизу опинявся хоч сякий-такий воїн. Може, й розташування дядькового будинку, де вона жила, — на розі Західної, біля самих казарм, — щоденне марширування, незмовкна сурма трохи не під самими її вікнами, а з другого боку ще й те, що вона не знала буденної дійсності військового життя і тому ідеалізувала його, — може, це все зміцнило вроджену її схильність вважати військових за єдино гідних бути обранцями жіночого серця.

Капітан Момбрі був типовим втіленням дівочих мрій. Того, за ким сохли, плакали довколишні дівчата, через кого страждали, на кого плели сіті, вона приборкала своїм розважливим поведженням. І не тільки тим тішилася Лора, що вийшла заміж, за кого сама хотіла, — вона ще й раділа, відчуваючи, як ненавидять її матері всіх дівчат округи.

Чоловік з еркера теж їздив у своєму кріслі на весілля — не як гість, бо на той час він був лише трохи знайомий з молодими, а більш тому, що церква була недалеко від його будинку; почасти з тієї причини, яка й багатьох інших спонукала прийти подивитися на церемонію: то була несвідома підозра, що хоч пара й здається щасливою, а проте все може ще й як бути інакше, і тієї можливості досить, щоб

скрасити глядачеве гадання всякими втішними припущеннями. У ті дні йому випадала нагода зримувати гарного вірша — то він так і збував час, поки начеркав олівцем на чистій сторінці свого молитовника кілька рядків, які бережено тоді в таємниці, але тепер їх можна навести.

НА СКОРИЙ ШЛЮБ

(Тріолет)

Якби спинилась мить, на щастя двом,
Що тішать бистроплинне пожадання —
Серця навіки в'яжуть ланцюгом...
Якби спинилась мить. На щастя двом,
Хай світло дня нічним не стане сном,
Ні попелом блідим вогню палання.
Якби спинилась мить, на щастя двом,
Що тішать бистроплинне пожадання.

Однак, наче для того, щоб спростувати всі пророцтва, ця пара, здавалося, знайшла в шлюбі секрет, як увічнити п'янку радість залицання, що принаймні з боку Момбрі почалося без серйозного наміру. На всю наступну зиму вони були найпопулярнішим подружжям у Кастербріджі й навколо нього, ба навіть у всьому Південному Уессексі. Де тільки, було, справляє бенкет в окрузі молода та весела родина, до якої можна з містечка над'їхати кіньми, там не обходилося без цієї меткої пари; серед жвавого кружляння на балу графства місіс Момбрі крутилася найжвавіш, і те саме було, коли доходило до неминучої події гарнізонно-міського життя — до самодіяльної вистави. Влаштовувалась вона звичайно заради тієї чи тієї прекрасної добродійності — байдуже якої, аби тільки була вистава, — і обоє, капітан Момбрі та його дружина, теж грали; власне, за взаємною згодою вони й організовували постановку. Отак, із сміхом, у безжурній метушні, жили вони всім і собі на втіху. Трохи барилося подружжя з оплатою векселів, та задля справедливості слід додати, що рано чи пізно вони віддавали всі свої борги.

III

Якоїсь-то неділі в каплиці, куди завжди ходили солдати, над кафедрою виткнулось незнайоме обличчя. То було обличчя нового священика. Він поклав на аналой не звичний усім зошит для проповідей, а всього-на-всього Біблію. Той, хто розповів про всі ці речі, не був на тій відправі, але він дізнався незабаром, що молодий священик неабияк здивував свою паству — завжди мішану, бо, хоч гусари й займали більшу частину приміщення, всі кутки були забиті цивільними, про яких і нині наймилосердніший оповідач сказав би, що не божя служба, а вояцтво принадило їх туди.

Тепер людям знайшлася ще одна причина пхатись у переповнену церкву. Лагідне й переконливе красномовство містера Сейнвея немовби чарувало слухачів, що звикли тільки до високого та сухого стилю проповідування, і на якийсь час багато лав спорожніло в інших церквах містечка.

У ті роки дев'ятнадцятого століття дуже багато віруючих ходило до церкви заради проповіді. Літургія була формальним вступом, що його, як королівську декларацію в суді присяжних, треба було вислухати, а тоді вже починалося найцікавіше; коли ж верталися додому, то ті, хто не ходив, питали просто: "Хто читав проповідь і чи цікаво читав?" Хай би правив і сам архієпископ, ніхто б не звернув особливої уваги на те, що казалосься чи співалося. Люди, що досі ходили до церкви тільки вранці, почали туди вчашати увечері і навіть на додаткові пообідні проповіді зазирали.

Одного дня, коли капітан Момбрі зайшов у Лорину кімнату, заставлену взятими напрокат меблями, вона подумала, чи то не хтось чужий, бо, піднімаючись сходами, він не мугикав недбало найпричепливішої арії, що саме заповонила музичний світ.

— Що скоїлося, Джеку? — спитала вона, не відриваючись від писання.

— Та... нічого особливого.

— Ні, щось таки скоїлось, — промурмотіла вона, пишучи й далі.

— Ну... це ота тичка в хламиді — я кажу про нового попа, хай йому грець! Він хоче, щоб наш оркестр не грав більше по неділях після обіду.

Лора перелякано звела на нього очі.

— Як! Та ж ті кілька розумних душ, що є в нашому містечку, тільки тим і тримаються до понеділка!

— Він каже, ніби все містечко отарою біжить на музику, а на божу службу не йде, і ніби те, що грають, воно і світське, й несвітське, й сороміцьке, і ще якесь — одне слово, не те, що слід грати в неділю. А втім, це, звісно, Лотмана справа.

Лотман був полковий капельмейстер.

І справді, зелений сквер біля казарми став улюбленим місцем недільних прогулянок для дуже багатьох веселих городян, ба навіть для декого, хто вранці бував на проповіді містера Сейнвея; і надто часто бачили, як хлопчак, що їм би годилося о цій порі слухати пообіднє казання священика, качалися в траві та корчили смішні пики за спинами в достойніших слухачів.

Проте два чи й три тижні Лора більш нічого про це не чула, аж поки, згадавши раптом, спитала чоловіка, чи були ще які суперечки.

— Ах, містер Сейнвей! Забув сказати тобі. Я познайомився з ним. Він непогана людина.

Лора спитала, чи Момбрі або хто інший з офіцерів не дав одкоша надміру зухвалому священикові, що втручається в чужі справи.

— Ну, та ми й забули про те. Кажуть, він диво, а не проповідник.

Очевидно, знайомство розвивалося, бо трохи згодом капітан сказав їй:

— А таки с чимало слушного у виступах Сейнвея проти того, щоб грала музика в неділю пополудні. Зрештою, це ж трохи не під його церквою. Та він не так уже й наполягає.

— Мені дивно чути, що ти його захищаєш!

— Це так тільки, подумалось. Ми, звичайно, не хочемо ображати городян, коли їм це не подобається.

— Але ж їм таки подобається!

Каліка з еркера не дізнався до пуття про подробиці тієї сутички двох думок — світської та духовної, але так воно сталося, що, на досаду музикам, на горе охочим погуляти закоханим і на жалкування всій молоді містечка й довколишніх сіл, оркестр перестав грати в кастербріджському сквері біля казарм по неділях після обіду.

На той час подружжю Момбрі вже не раз і не два доводилося слухати проповіді лагідного, хай навіть і обмеженого священика; адже ці легковажні, непутящі, галасливі люди, як і всі, ходили до церкви тільки заради пристойності. Бо хто ж найчастіше буває в храмі, як не затятий грішник? Незабаром цікавіша подія привернула увагу чоловіка з еркера — він побачив капітана Момбрі й містера Сейнвея, що йшли Горішньою вулицею, про щось поважно розмовляючи. Потім до каліки хтось прийшов, він розказав про побачене, і гість запевнив його, що вже давно їх бачать разом і всі тільки про це й балакають.

Той спостерігач і сам незабаром переконався б у цьому на власні очі, навіть коли б йому і не розповіли нічого. Вони почали прогулюватися разом трохи не щодня. То було чепуриста місіс Момбрі супроводила свого чоловіка, але тепер не траплялося вже не так часто. Близька й незвичайна дружба між обома чоловіками тривала майже рік, поки містера Сейнвея перевели десь у центральні графства, до якогось багатолюдного міста. Знехотя попрощався він із своїми колишніми парафіянами й поїхав, а зворушливу проповідь, яку він виголосив з цієї нагоди, надрукував місцевий друкар. Всі шкодували за ним, і справді щиро сумувала його кастербріджська паства, довідавшись згодом, що він, ледве встигши прийняти нову парафію, якось у люту негоду захворів тяжким запаленням легень, від чого кінець кінцем і помер.

Тепер ми копнемо глибше, ближче до суті. З усіх, хто знав покійного священика, ніхто так не сумував за ним, як чоловік, котрий по його прибутті обізвав його "тичкою в хламиді". Місіс Момбрі ніколи дуже не симпатизувала священикові, який так усіх вражав; вона раділа в душі, що його підвищили й він поїхав. Через нього так мало втіхи лишалося жінці, яка вміла сповна цінувати радощі земного життя і доброго товариства. Хоч вона й співчувала чоловікові, який утратив друга — друга свого, та не її, — але зовсім не була готова до того, що почула потім.

— Люба, я оце все збирався тобі дещо сказати, — непевно озвався він якось уранці за сніданком. — Ти не здогадуєшся, про що?

Вона не здогадувалась.

— Я про те, що хочу піти у відставку.

— Що?

— Відколи Сейнвей помер, я думав про нього все більше й більше, думав про те, що він завжди так серйозно казав мені. І я певний, що вчиню правильно, коли скорюся голосу, який лунає в мені, кличе залишити це військове ремесло і стати слугою церкви.

— Що, стати священиком?

— Так.

— А зі мною ж тоді як?

— Будеш дружиною священика.

— Ніколи! — твердо мовила вона.

— А що ж ти зробиш?

— Краще втечу! — заявила вона палко.

— Ні, не втечеш, — одказав Момбрі тоном, який у нього бував, коли він щось надумає. — Ти звикнеш до думки, що ти жінка священика, бо я мушу стати священиком, хоч це й суперечить моїм світським інтересам. Рука, Рука ззовні штовхає мене, щоб я пішов слідами Сейнвея.

— Джеку, — спитала вона тихо, збліднувши й дивлячись на нього широко розплющеними очима, — невже ти серйозно хочеш сказати, що збираєшся із солдата зробитися священиком?

— Я гадаю, що саме священик і є справжній солдат — солдат церкви войовничої, та я не хочу набридати тобі цитатами. Я твердо кажу: буде так.

Якось пізнього вечора, трохи згодом, він застав її, коли вона сиділа у своїй кімнаті при тьмяному вогні. Лора не чула, як він зайшов, і він побачив: вона плаче.

— Чого ти плачеш, моя бідолашко? — спитав він.

Вона здригнулася.

— Від того, що ти мені сказав!

Капітан тяжко засмутився. Але ніщо не могло втримати його.

В належний час дізналося містечко, собі на великий подив, що капітан Момбрі полишив свій гусарський полк і вступив до теологічного коледжу в Фаунтоллі, щоб вивчитися на священика.

IV

— Ой, та що ж це за біда? Такий смілий солдат, так його всі любили, таке надбання для міста, душа громадського життя! А тепер... Негарно гудити небіжчика, але той жахливий містер Сейнвей — як це жорстоко з його боку!

Десять років тому, коли обставини посприяли капітанові, нині преподобному Джонови Момбрі вдовольнити своє сердечне бажання — вернутися на поле колишніх подвигів проповідником Євангелія. Низовинна частина містечка, де тоді тулилися злиденні халупи, криком кричала — просила священика, і містер Момбрі великодушно зголосився взяти на себе труди, що обіцяли мізерні здобутки і ніякої дяки, ні шани, ні винагороди.

Треба сказати правду: проповідник з нього виявився нікудишній. Всі бачили, як він старається, як силується, та все одно мова його була вимучена й суха, проповіді пудні і, на горе, надто, надто довгі. Що вже неупереджені судді годинами засідали в "Білому Олені" — шинку, який стояв на роздільній лінії між згаданим вище бідним районом та блискучим кварталом капітанових колишніх тріумфів і тим забезпечував цілковиту безсторонність присуду, — а й вони насправді погоджувалися з молодими леді із західної сторони, хіба що думку свою висловлювали стисліше:

— Кинув бог капітана з мундира та в стихар, і став з доброго солдата поганий піп!

Містер Момбрі знав, що про нього кажуть такі речі, але з покірливою

безтурботністю трудився собі далі день і ніч в халупах і поза ними. Десь на той час каліка з еркера заприятелював із місіс Момбрі, а раніше він тільки кланявся їй здаля. Вона саме вернулась до містечка з чоловіком і поселилася з ним у будиночку якраз посеред його парафії, коли з якоїсь причини почала навідуватися до того каліки. Якось вона сиділа у нього в кімнаті з ним і спільною приятелькою їх обох, і сталося так, що після загальної балачки вони випадково згадали те, що досі мучило її. Тепер її личко було бліде й змарніле, та від того воно тільки Вабнішим здавалося, а смуток тихою задумою повив очі, що колись блищали трохи легковажно. Обидві леді прийшли з проханням, щоб їм дозволили подивитися з еркера від'їзд гусарів, які вирушали на нові квартири, ближче до Лондона.

Полк звернув за ріг Казарменої і показався на найвищому місці Горішньої, а попереду оркестр витинав "Зосталась дівчинонька" — пісню, яку раніше завжди грали з такої нагоди і яка нині майже вийшла з ужитку. Ось гусари наблизились, а коли минали еркер, хтось із офіцерів глянув угору і, побачивши місіс Момбрі, віддав їй честь. Коли звуки музики замерли вдалині, Лорині очі були повні сліз. Іще не встиг той невеликий гурточок отямитись від романтичного почуття, що його навівають такі видовища, як вулицею надійшов містер Момбрі. Він, певне, прощався на Горі з колишніми братами по зброї, бо йшов звідти у своєму трохи приношеному духовному вбранні та з кошиком на руці, наче не порожнім, — робив, мабуть, закупки для найбільшніх своїх парафіян. Не те що солдати — він ішов собі, заглиблений у свої думки, і байдуже йому було, який у нього вигляд та що діється навкруги.

Цього контрасту Лора вже не могла витримати. Губи їй затремтіли, і вона спитала каліку, що той думає про перемену, яка її спіткала.

Йому нелегко було відповісти, а вона затялася і ще раз повторила запитання.

— І чи думаєте ви, — додала, — що одружений чоловік має право вчинити отак, хоч би й чув якийсь там поклик?

Її співрозмовник надто симпатизував обом їм; він зробив би для неї що завгодно, але догодити відповіддю не міг. Лора задивилася тужливо на тонку смугу куряви, якою стали вдалині гусари, що наближались до Мелстокського кряжу.

— Я б мала їхати поперед них до Лондона, — сказала вона, — а лиха доля прирекла мене нидіти в норі на Дерновер-лейн!

Багато часу сплигло і багато чого наговорили про неї люди, поки каліка побачив її знову після того, як вона пішла від нього тоді.

V

Кастербрідж бачив чимало воєнних і цивільних подій, знав часи щасливі й не дуже щасливі, а тепер настала пора і їй завітати. Бич холери впав на стражденний край, і найгірше довелося низовинним околицям цього старовинного містечка. Найтяжчий удар припав на Міксен-лейн, що тяглася з кварталу Дерновер до парафії Момбрі. Але в тому, що холера вибрала саме цей час, була й певна ласка, адже Момбрі був якраз підходящий чоловік для такої години.

Епідемія поширювалась так швидко, що багато людей залишили містечко й

переселилися на села та на хутори. Дім містера Момбрі був близько до найбільш зараженої вулиці, а сам він день і ніч силкувався знищити напасть і полегшити муки нещасним жертвам. Тож, з міркувань звичайної обачності, він вирішив тимчасово ізолювати від себе дружину, щоб вона перебула лихо десь в іншому місці.

Вона побажала перебратися в яке-небудь село біля моря, коло Бадмут-Реджіса, і для неї найняли помешкання в Крестоні — місцині, відділеній низкою шпилів од кастербріджської долини, завдяки чому там панував зовсім інший клімат, дарма що до Крестона було миль п'ять, не більше.

Поїхала вона туди. Поки жила в тій безпечній місцині, а чоловік трудився у міських нетрищах, познайомилась вона з одним лейтенантом з ***ського піхотного полку, таким собі містером Веннікоком, що квартирував із своїм полком у бадмутських піхотних казармах. Вона сиділа, бувало, на пологому березі, стежачи за кожною хвилиною, що котилася їй до ніг, і слухаючи неуважливо, як та хвилька відкочується, шурхочучи камінцями, а він часто прогулювався там.

Знайомство розвивалося помалу. Її становище, її доля, врода, молодість (вона була на рік чи два старша за нього) — все вражало серце молодому офіцерові, і скоро той безлюдний берег став свідком безтурботного, веселого залицяння.

Згодом ті, що її засуджували, казали, нібито вона вибрала собі помешкання, щоб бути ближче до того офіцера, але є всі підстави вірити, що до прибуття в Крестон вона його ніколи не бачила. Тим часом Кастербрідж так глибоко поринув у свої власні сумні справи — щодня ховати мертвих і спалювати заражений одяг та білизну, — що не мав охоти дослухатися до тих пліток про закохану пару, які доходили до його вух. У тій жахливій хмарі, що нависла над усім, людям було не до Лори.

А тим часом у Бадмуті, по той бік шпиля, навіть настрої у людей був інший. Холера завітала туди набагато раніше, декого взяла й пішла далі, і знову вернулися звичайні заняття й розваги. Містер Момбрі подбав про те, щоб бачитися з Лорою двічі на тиждень і то на свіжому повітрі, аби вона часом не заразилася; отож, не чувши того легенького поговору, він зустрів її, як звичайно, одного сухого й вітряного вечора на тому шпилі, де дорога, що сполучає обидва містечка, перетинає під прямим кутом старий Кряжевий шлях.

Коли вона наблизилась, він махнув рукою і загукав, усміхаючись:

— Люба, хай ця стіна буде між нами! (В тих місцях за польові огорожі правлять кам'яні стіни). Ти не повинна ризикувати. З божою поміччю скоро все це скінчиться!

— Хай буде так, як ти кажеш, Джеку. Але ти сам дуже ризикуєш, адже так? Я мало чую про тебе, але думаю, що ризикуєш.

— Не більш, ніж інші.

Отак трохи церемонно вони розмовляли, а вітер, що розділяв їх, бився об стіну, як об греблю.

— Але ти хотіла щось спитати? — нагадав він.

— Так. Знаєш, ми в Бадмуті хочемо зібрати трохи грошей для вас, страдників, і подумали про виставу. Мене просять узяти в ній участь.

Він посмутнів на виду.

— Я дуже добре знаю, що це означає, і знаю, що буває при цьому! Краще вигадайте якийсь інший спосіб зібрати гроші.

Вона сказала недбало — мовляв, боюсь, уже все домовлено.

— То ти заперечуєш, щоб я брала участь? Звісно...

Він пояснив їй, що воліє не казати прямо: рішуче заперечую. Як на нього, то хай би вони вибрали собі ораторію, чи лекцію, чи ще щось відповідніше тій біді, якій хотіли зарадити.

— Але ж, — відказала вона нетерпляче, — люди не йдуть на ораторії та на лекції! Юрбі давай комедії!

— Ну, я не можу вказувати Бадмуту, як йому для пас добути гроші. А хто ставить?

— Хлопці з ***ського піхотного.

— Ах так, наші давні забавки! — вигукнув містер Момбрі. — Горем Кастербріджа вони виправдують свої ігрища. Скажу щиро, люба Лоро: я б не хотів, щоб ти там грала. Та я не бороню тобі. Все полишаю на твій розсуд.

Зустріч кінчилася, і вони розійшлися: одне пішло на північ, друге на південь. Згодом, хто цікавився їхньою історією, дізнався, що місіс Момбрі була героїнею в комедії, а роль коханця грав містер Веннікок.

VI

Отак прискорилося подія, що помалу визріла з поведінки тих двох, які тяглися одне до одного.

Подробиці непотрібні. ***ський піхотний полк перейшов до Брістоля, і це підштовхнуло їх. Повагавшись тиждень, вона згодилася кинути своє житло в Крестоні, зустрітися з Веннікоком близьенько на шпилі і поїхати з ним до Бата, де він найняв для неї помешкання, так щоб від його квартири до неї було не більш десяти миль.

Тож умовленого вечора вона поклала на своєму туалетному столику записку для чоловіка такого змісту:

"Любий Джеку! Я не можу довше терпіти це життя, і я наважилася покласти йому край. Я казала тобі, що втечу, коли ти станеш-таки священиком, і тепер я це роблю. Натури своєї не перебореш. Я вирішила поєднати свою долю з містером Веннікоком і, хоч не дуже певна, але надіюся, що ти простиш мене. Л."

Тоді, чи взяла які речі з собою, чи й не взяла, побралася на шпиль серед легкої надвечірньої сутіні. Майже на тому самому місці, де стояв її чоловік під час останнього їхнього побачення, вона розгледіла постать Веннікока, що приїхав по неї аж із Брістоля.

— Мені не подобається зустрічатися тут — це на лихо! — крикнула вона йому. — Ради бога, знайдімо собі своє місце. Верніться до стовпа, а я надійду.

Він вернувся до стовпа, що стоїть на північному схилі шпиля, де розходяться стара й нова дороги, і вона теж прийшла туди.

Лора була мовчазна й сумна, коли він спитав, чому вона не хотіла зустрітися з ним на горі. Нарешті вона поцікавилась, як вони мандруватимуть.

Веннікок пояснив, що пропонує іти до Мелстокського шпиля, це по той бік Кастербріджа, де на них чекає однокінка, яка найкоротшим шляхом вивезе їх на Айвелську дорогу і аж до самого Айвела. Брістольська залізниця була відкрита до того містечка.

З цим планом вона погодилася, і обоє швидко подалися крізь гнітючий морок до Кастербріджа, а дійшовши до містечка, почали його обходити, звернувши праворуч біля Римського амфітеатру, і так до Дерноверкрос. Звідти починалася безлюдна й вільна дорога через болотисті луки до шпиля, де їх дожидала однокінка з Айвела.

— Вже кілька хвилин я бачу, — озвалася вона, — якусь лиховісну заграву над тим краєм міста, де Дерновер. Горить наче десь на Міксен-лейн.

— То ліхтарі, — сказав він.

— На всю ту вулицю нема жодного путящого ліхтаря. Це там, де холера найгірш лютує.

Біля Стендфаст-корнер, вже як зайшли за Дерноверкрос, вони раптом побачили ту вулицю з кінця. З краю в край скрізь посеред вулиці горіли великі багаття — щоб очищалося повітря; а з жалюгідних халупин, які в ті дні шикувалися вздовж Міксен-лейн, люди виносили білизну та одержу. Дещо з того кидали в багаття, а решту складали в тачки і везли на луки тим самим шляхом, яким простували двоє втікачів.

Вони рушили далі й скоро натрапили на величезний казан, поставлений посеред долини, на вільному повітрі. Тут виварювали, дезінфікували білизну. При світлі ліхтарів Лора побачила, що біля казана стоїть її чоловік — то він перекидав тачку і занурював в окріп. Ніч була така тиха й тепла, що вона почула розмову біля казана.

— Багато тачок буде сьогодні?

— Тут одержа тих, хто помер пополудні, сер. Але з цим можна зачекати до завтра, бо ви вже, мабуть, геть зморилися.

— Зробимо все зразу, бо я не можу просити, щоб хто інший заступив мене. Виверніть оте на траву і привезіть решту.

Той чоловік так і зробив і покотив свою тачку назад. Момбрі спинився на мить утерти піт з лица, а тоді знову заходився коло своєї каторжної роботи серед того бруду й смороду, притоплюючи та помішуючи білизну в казані чи не якоюсь старою качалкою. Смертоносна пара здіймалася над казаном і, стелючись по землі, тяглася далеко за луки.

Лора несподівано заявила:

— Ні, сьогодні я не піду. Він дуже втомився, і я повинна допомогти йому. Я не знала, що тут аж такі погані справи.

Веннікок прийняв свою руку — весь той час, що вони йшли, він підтримував Лору, обійнявши її за стан.

— Ви підете? — спитала вона.

— Піду, якщо накажете. Але я краще теж зостанусь допомагати.

В голосі його не чути було докору.

Лора виступила наперед.

— Джеку, — гукнула вона, — я прийшла на поміч!

Зморений священик обернувся і підніс угору ліхтар.

— О... невже це ти, Лоро? — здивувався він. — І чого ти забилася в цю біду? Краще вернись — тут дуже небезпечно.

— Але ж я хочу пособити тобі, Джеку. Прошу, дозволь мені! Я прийшла не сама — містер Веннікок супроводив мене. Він постарается теж допомогти, якщо тільки не пішов. Містере Веннікок!

Молодий лейтенант неохоче вийшов на світло. Містер Момбрі поговорив з ним трохи і, знову беручись до роботи, кинув:

— Я думав, ***ський піхотний перейшов до Брістоля.

— Ми й справді перейшли. А це я вертався по деякі речі.

Веннікок поставив на землю маленький саквояж з дрібничками Лориного туалету, який він ніс усю дорогу, а потім і він, і Лора почали допомагати. Чоловік із тачкою незабаром знову вернувся вповні, і всі працювали ще з півгодини, коли це з мороку, що залягав на північ, вийшов візник.

— Перепрошую, сер — зашепотів він до Веннікока, — але мені довелося так довго чекати на Мелстокському шпилі, що я надумав з'їхати до застави, а тоді побачив тут вогонь і під'їхав подивитися, що сталося.

Лейтенант Веннікок звелів йому зачекати кілька хвилин, і вони обробили останню тачку. Містер Момбрі випростався і, важко дихаючи, мовив:

— Ну, от і годі.

Зненацька він скорчився, стиснувши боки руками, — так ніби від розслаблення йому дуже заболіло.

— Ах! Здається, таки схопило мене, — ледве промовив він. — Мені треба якось дістатися додому. Хай містер Веннікок проведе тебе назад, Лоро.

Вони взяли його попідруки, і він ступив кілька кроків, але мусив опуститися на траву.

— Мабуть... вам... доведеться дістати візок, чи двері, чи ще щось, — заговорив він кволим голосом, — або ж якось посадити мене в тачку.

Але Веннікок покликав візника, і вони зачекали, поки над'їхала однокінка від застави, це було недалеко. Містера Момбрі посадили всередину. Лора сіла поруч, і вони поїхали до його скромного помешкання на Дерновер-крос, де його відвели нагору.

Веннікок почекав трохи, та Лора не виходила. Тоді він сів в однокінку й наказав візникові вертатися до Айвела.

VII

Містер Момбрі перестарався, силкуючись полегшити страждання бідняків, і впав жертвою — однією з останніх — пошесті, що забрала стільки життів. За два дні він уже лежав у домовині.

Лора сиділа в нижній кімнаті. Слуга приніс листи, і вона переглядала їх. Один виявився її запискою до Момбрі, де вона повідомляла, що не може більше з ним жити і збирається втекти з Веннікоком. Перечитавши того листа, вона віднесла його нагору і

поклала небіжчику в труну. Наступного дня вона його поховала.

Тепер Лора була вільна.

Вона закрила його дім на Дерновер-крос і повернулася до свого помешкання в Крестопі. Невдовзі надійшов лист від Веннікока, і за півтора місяця після смерті чоловіка до неї приїхав коханець.

— Я забув оддати вам це... тієї ночі, — сказав він зразу, простягаючи Лорі маленький саквояж, що тільки й був у неї з багажу, коли вона вирушила з дому.

Лора взяла той саквояж, неуважливо перевернула й витрусила з нього все. На килимок випала щітка, гребінець, пантофлі, нічна сорочка та інші прості дорожні дрібнички. Тепер вони навівали на неї непереборний жах, і Лора спробувала їх прикрити.

— Тепер я можу, — сказав він, — просити вас бути моєю законно, — коли мине належний строк, — замість чинити так, як ми хотіли.

Говорив він якось мляво і наче недбало. Лора зібрала розкидані речі, відповідаючи, що, звісно, він може таке просити, адже вона вільна. Та й відповідь її не можна було назвати палкою. Тоді Лора закліпала часто-часто і притулила до очей хустку. Вона гірко плакала.

Він не ворухнувся, не спробував якось її заспокоїти. Що стало поміж ними? Ніхто їм не заважав. Вони були коханцями. Тепер не існувало ніякої відчутної перешкоди, що не давала б їм поєднатися. Але перед їхніми очима стояла тінь того, котрий ні про що не здогадувався, — худорлява постать, яка поралася коло моторошного казана серед присмерку дерповерської луки.

Проте Веннікок заходив до Лори, коли бував поблизу, хоч траплялося таке не часто. Але через два роки, ніби навмисне, щоб швидше відбувся шлюб, якого всі чекали, ***ський піхотний повернувся до Бадмут-Реджіса.

Тепер обоє не могли не бачитися час від часу. Але, чи то колишня перепона була єдиним джерелом їхнього кохання, чи то від почуття провини, а чи тому, що вдовою місіс Момбрі здавалася вже не така ваблива, як раніш, — колишня палкість їхніх почуттів змінилася звичайною чемною теплотою. Як склалося родинне життя у Веннікока, чоловік з еркера так і не дізнався; але місіс Момбрі до кінця життя залилася вдовою.